

Szüret és ízelítő a kollektív cselekvés terméséből - Összefoglaló reflexiók a BOND regionális jelentéseiről

Rudolf van Broekhuizen és Henk Oostindie

Wageningen Egyetem, Vidékkutató Szociológiai Csoport

1. Bevezetés

A BOND jelszava és célkitűzése: Közös Európában a fenntartható és méltányos mezőgazdaságért! A projekt figyelmet biztosít a mezőgazdasági termelőknek és a földkezelőknek, tekintettel arra, hogy ezek a csoportok alapvető szerepet játszanak az európai mezőgazdasági ágazat, és így az európai élelmiszertermelés és tájgazdálkodás környezeti és gazdasági fenntarthatósága tekintetében. A BOND különösen a gazdálkodók közötti együttműködésre összpontosít, és ezáltal a kollektív fellépés lehetőségeire, valamint az egyének és csoportok hálózatba szervezésére fókuszál. A jelen dokumentumban a 4 regionális BOND-jelentés fő eredményeit foglaljuk össze. Ezek a jelentések mindenekelőtt megerősítik, hogy a gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépése mind irányát, mind céljait tekintve igen sokszínű lehet. Ezt a felismerést szemlélteti a jelentések legfontosabb irányvonalait és megállapításait összefoglalóan tükröző 1. táblázat is. Az említett irányvonalakról képet kaphatunk az egyes jelentések címéből is: *Biodiverzitás és lokalitás* (Lengyelország és Cseh Köztársaság); *Közös Agrárpolitika (KAP)* (Románia, Moldovai Köztársaság és Franciaország); *A családi gazdálkodás irányelvei* (Portugália és Spanyolország); illetve *Regeneratív Élelmiszerek* (Magyarország és Horvátország). Tovább árnyalják ezt a képet a korábbi BOND tevékenységeket kiegészítő tematikus fókuszpontok, mint a Régiók Közötti Fórum, a Nemzeti Műhelyek, és Regionális Politikai Kerekasztalok, Fórumok és Platformok, az trénerképző programok és a játéktechnikákkal való kísérletezés, mint például a Serious Lego Play elnevezésű kollektív döntéstámogató és tárgyalástechnikai eszköz.¹ Ez a sokféle megközelítés a legváltozatosabb formában mutatta meg, milyen jelentős erőt képvisel, ha a résztvevők személyesen adják át egymásnak tapasztalataikat, ismereteiket és gyakorlati tudásukat, és milyen hatékonyan ösztönözheti mindez a további gondolkodást, tanulást és a kollektív cselekvés folytatását. E tevékenységek sikerét tükrözik a különféle Egyetértési Megállapodások is, amelyeket a BOND égisze alatt összefogó társadalmi csoportok és mozgalmak kötöttek egymással annak érdekében, hogy a BOND céljaival összhangban bővítsék, megerősítsék és formalizálják a további együttműködések.

Ebben a dokumentumban összekapcsoljuk a BOND regionális jelentéséből levonható alaptanulságokat más európai projektek² tapasztalataival és meglátásaival, különös

---

Ezeket a kezdeményezéseket a BOND weboldala ismerteti: <https://www.bondproject.eu/>

²Lásd pl.: COFAMI (www.cofami.org), IMPACT (www.rural-impact.net), SUSCHAIN (www.sus-chain.org), GLAMUR (<http://glamur.eu>), TRANSMANGO (<http://www.transmango.eu>), ETUDE

tekintettel a kollektív fellépésre. A BOND-hoz hasonlóan ezek az egyéb projektek is elismerték a szociális tőkeépítés kritikus szerepét, mint a fenntartható jövő egy minden tekintetben szükséges előfeltételét. Különösen a BOND és a kapcsolódó európai projektek tanulságainak összegzésével szeretnénk hozzájárulni a BOND átfogóan sikeres *nézz, láss és tanulj* megközelítéséhez. Ehhez az összefoglaló jelentésben a következő központi témákra összpontosítunk: 1) a *társadalmi tevékenységek és gyakorlatok*, amelyek együttesen alkotják és hajtják (részben) a gazdálkodók saját maguk által irányított kollektív fellépését; 2) az utóbbi szélesebb társadalmi előnyei és hatásai; 3) a kollektív cselekvés elvének sikertényezői a jelenlegi meglehetősen viharos időkben és 4) a területen dolgozók tevékenysége során Európa-szerte folyamatosan felbukkanó sokféle támogatási igény és szükséglet.

1. táblázat: A regionális jelentések első látásra

Vizsgált téma:	Hol?	A legfontosabb megállapítások összefoglalása:
Biodiverzitás és lokális	Lengyelország és Cseh Köztársaság	<ul style="list-style-type: none"> Érzékenyítés a helyi médián és a helyi piacokon keresztül A paraszti jogok nyilatkozatának széles körű terjesztése nemzeti nyelven, a médián keresztül és az oktatásban Létre kell hozni a „A nyilatkozat barátainak csoportját” annak érdekében, hogy a lehető legtöbb embert sikerüljön bevonni, beleértve a kutatókat és a tudósokat is Engedélyezzék a mezőgazdasági termelőknek a saját vetőmag termelését és cseréjét Vetőmag-adatbázis létrehozása Európában A vetőmagokra vonatkozó törvények és előírások stabilitása és egyértelműsége érdekében végzett munka fontossága Vetőmag-hálózatok létrehozása
A családi gazdálkodással kapcsolatos szakpolitikai irányelvek	Portugália és Spanyolország	<ul style="list-style-type: none"> A családi gazdálkodást elismerő és értékelő eszközökre vonatkozó állami kötelezettségvállalások Az élelmiszer-szuverenitást támogató mezőgazdasági és élelmiszerpolitikák A fiatal gazdákat és az új gazdálkodókat ösztönző politikák A női mezőgazdasági termelők szerepének kiemelése
Regeneratív élelmiszerek	Magyarország és Horvátország	<ul style="list-style-type: none"> Hálózatépítés, tapasztalatok megosztása, kapacitásépítés, képzés és oktatás a mezőgazdasági szereplők igényeihez igazítva Több érdekelt felet és interdiszciplináris megközelítést alkalmazó részvételi módszerek alkalmazása a fenntarthatóbb, méltányosabb és környezettudatosabb agrár-élelmiszeripari rendszerre való áttérés felgyorsítása érdekében Kezeljük a regeneratív mezőgazdasági gyakorlatokat, a zöld közbeszerzést és a szociális gazdaságot a fenntartható gyakorlatok széles körű alkalmazásának előmozdítása és az lehetővé tevő környezet megteremtése eszközeként
KAP	Románia, Moldovai Köztársaság és Franciaország	<ul style="list-style-type: none"> Az együttműködés hiánya, a vidéki térségek elmaradottsága, a torz élelmiszerárak és a mennyiségi támogatás a minőség rovására tartós problémák A KAP-ot meg kell reformálni az átláthatóbb és nyitottabb döntéshozatal érdekében Az új vagy már meglévő hálózatok formalizálása révén meg kell erősíteni a rövid értékláncokat, mint a területi fejlődés és a kollektív

(www.wur.nl/en/Research-Results/Chair-groups/Social-Sciences/Rural-Sociology-Group/Research/Research-Projects/ETUDE.htm). Tisztában vagyunk azzal, hogy ezekben a projektekben a hangsúly nagyrészt a "régi EU-tagállamokra" esett az "új tagállamokkal" (különösen Közép- és Kelet-Európával) szemben. Ez semmiképp sem „normatív” megfontolás eredménye (nem cél, hogy a jövőben ez a minta folytatódjék); legfőbb törekvésünk az, hogy leírjuk és szemléltessük az együttműködés fejlesztésének folyamatát a gazdálkodói kezdeményező csoportok egymás közti, továbbá más felekkel és szervezetekkel folytatott együttműködésében, annak érdekében, hogy aztán a maguk módján ezeket a tapasztalatokat mások is felhasználhassák.

		cselekvés modelljét. • Emberi jogi eszközöket alkalmazó jogi felülvizsgálatokra van szükség az inkluzív és méltányosabb szakpolitikai beavatkozási stratégiák kidolgozásához.
--	--	--

2. A kollektív cselekvés összetett motivációs háttere

A mezőgazdasági termelők közötti együttműködés magában foglalhatja a munkaerő szervezését, az élelmiszerek előállítását, feldolgozását és forgalmazását, valamint egyéb vidéki ökoszisztémákkal kapcsolatos szolgáltatások nyújtását a szélesebb vidéki erőforrás-gazdálkodás részeként. Nyilvánvaló, hogy a kollektív cselekvés politikai motivációkkal is járhat. Ahogy a regionális jelentésekben sok szempontból hangsúlyozták, a jól szervezett kollektív gazdák kezdeményezései nélkül, amelyek új ötleteken, önszerveződési formákon és új kollektív gyakorlatokon alapulnak, komoly a kockázata annak, hogy a parasztok és a kistermelők gyenge strukturális pozíciói nem változnak meg jelentősen. Az élelmiszeripar, a kiskereskedők és egyéb érdekeltségek nagyrészt „ellenőrzés” alatt maradhatnak, és így reprodukálhatják a mezőgazdasági termelők viszonylag gyenge pozícióit. Például azokat a globalizált piacokat, amelyek „kibillentek az egyensúlyból” és a befolyásos szereplők érdekeihez igazodtak, amint azt a relatív autonómiáról szóló szakasz tovább tárgyalja, nem szabad jelenlegi formájukban elfogadni, és át kell alakítani őket. A mezőgazdasági termelők új gyakorlatai ösztönözhetik az új politikákat, amelyeket később részletesebben ismertetünk. Természetesen az agro-ökológiai és parasztgazdálkodásban számos példa található, amelyek eltérnek a mainstream globális modellektől, szabályoktól és kapcsolatoktól (Van der Ploeg, 2007). Ezek a példák döntő elemei lehetnek a globális problémákra adott helyi megoldások kialakításában, éles ellentétben azokkal a mezőgazdasági modernizációs erővel, amelyek a lokális problémákat igyekeznek globális megoldásokkal orvosolni.

Az ilyen típusú helyi megoldások bizonyos fokú szabadságot feltételeznek. Van der Ploeg (2007) ezt az „ellenállás” sajátos formájaként említi, amely magában foglalja a globális problémákra adott helyi megoldások keresését és kimunkálását. Így az ellenállás nem csak egyfajta reakció vagy tiltakozás a politikai tervek ellen, és így tovább, hanem új együttműködési formákat eredményezhet az élelmiszer-termelők, élelmiszer-fogyasztók és más társadalmi szereplők között. Van der Ploeg fő tézise abban áll, hogy ez a fajta ellenállás mindenütt jelen van a mai mezőgazdasági gyakorlatban. Az érvelését követve ezek a gyakorlatok döntő kiindulópontnak számítanak a gazdálkodók jövőbeni élelmiszer-rendszerekre és társadalmi-gazdasági helyzetükre gyakorolt befolyásának növeléséhez.

3. A relatív autonómiáért folytatott küzdelmek³

A kollektív fellépés, ahogyan azt a regionális jelentések is alátámasztják, gyakran társadalmi *küzdelmet* von maga után. A családi gazdálkodás helyzete a spanyol és a

³ Ez a bekezdés jelentős mértékben támaszkodik Schakel és Van Broekhuizen (2003), Oostindie et al. (2008), Broekhuizen et al. (2015), valamint Oostindie et al. (2015) szövegeire.

portugál kontextusban is egyre veszélyeztetettebb. A magyar és horvát regeneratív élelmiszer-mozgalmaknak továbbra sem számíthatnak egyértelmű táogatásra az intézményi környezet részéről. Mindkét eset egy olyan társadalmi harc kifejeződése, amelyben a gazdák a kollektív cselekvés szervezése révén igyekeznek erősíteni pozícióikat. Fontos észrevenni, hogy az e kérdésekkel szorosan összefüggő aggályok a mezőgazdasági termelőkkel vagy paraszti autonómiával kapcsolatban különösen jelentőségre tesznek szert az alternatív függőségi viszonyok tükrében. Vagyis: a fent említett társadalmi *küzdelem a magunk által választott és kontrollált függőségi kapcsolatokról szól*. A kollektív cselekvési kezdeményezések a polgárokkal, a fogyasztókkal és/vagy a társadalmi mozgalmakkal fennálló új kapcsolatok kialakításán alapulnak, ami alapvető előfeltétele az új, „beágyazottabb élelmiszerpiacok” létrehozásának⁴. Az ezzel járó, ám a szereplők által választott és kontrollált függőségi viszonyok lehetővé teszik a korábban kialakult, jelentős hatalomkoncentrációt eredményező függőségek csökkentését például a szupermarketektől és az élelmiszerlánc más szereplőitől (Van der Ploeg, Ye és Schneider 2012). Így a BOND projekt középpontjában álló kollektív fellépés és együttműködés mindig arról szól, hogy új egyensúlyt találjunk az uralkodó társadalmi kapcsolatokban és a viszonylagos autonómia új megnyilvánulásaiban, amelyek a gazdálkodók és a társadalom egésze számára egyaránt előnyösek lehetnek (lásd az 1. keretes szöveget).

---

⁴A beágyazott piac jellemzői a következők: egy szélesebb piac meghatározott szegmense, meghatározott szervezeti szabályok, szokások és termékjellemzők tekintetében beágyazott; meghatározott határok jellemzik; normatív logika vagy sajátos infrastruktúra határozza meg. A mezőgazdasági fókuszú vidékfejlesztés és a beágyazott piacok közötti kapcsolat elemzésével kapcsolatban lásd Vander Ploeg et al. (2012) és Polman et al. (2010).

1. szövegkeret: CUMA (Coopérative d'Utilisation de Matériel Agricole)

A CUMA egy francia mezőgazdasági szolgáltatási szövetkezet, amely lehetővé teszi a mezőgazdasági termelők a gépek és épületek közös, megosztott használatát, illetve azt, hogy közösen alkalmazzanak mezőgazdasági munkásokat. (A CUMA partnerként vesz részt a BOND projektben; a franciaországi BOND tanulmányút résztvevői a CUMA-t is felkeresték). A francia vidéket tanulmányozó szociológus, Lucas, kutatásában azt vizsgálta, milyen szerepet játszik a CUMA az agroökológiai átállás folyamatában, illetve ennek kapcsán hogyan járult hozzá a mezőgazdasági termelők autonómiájának erősödéséhez. Az alábbiakban összefoglaltuk a legfontosabb eredményeket:

Franciaországban közel 12.000 mezőgazdasági CUMA szövetkezet működik, ami az összes francia gazdaság mintegy egyharmadának felel meg. Ez az együttműködés lehetővé teszi a munkagépek közös használatát, a munkamegosztást, és esetenként az épületek megosztott használatát, illetve munkások közös felvételét. E szövetkezeteket eredetileg 1945-ben hozták létre azzal a céllal, hogy a modern gazdálkodási technikákat a kis- és közepes méretű gazdaságok számára könnyebben hozzáférhetővé tegyék. Átlagosan 25 helyi gazdaságot szerveztek egységbe, és tevékenységi körük igen változatos. Míg annak idején a modernizáció eszközeként tekintettek rájuk, napjainkban az agroökológiai átállás ügyét és a gazdálkodók kollektív autonómiájának növelését szolgálják. Lucas kutatásai feltárták, hogy a francia gazdák jelenleg hogyan élnek a gépszövetkezeti megoldással autonómiájuk növelése érdekében, különösen a bemeneti piacok tekintetében. A berendezések, a munkaerő, a tudás és a termelő erőforrások (vetőmagok, takarmányok stb.) új megosztási folyamatainak köszönhetően valóban fenntarthatóbb gyakorlatokat eredményeznek a gazdaságok szintjén. A kutató nő eredményei gazdagították a gazdálkodók autonómiájáról szóló szakirodalmat, előtérbe helyezve azokat a gazdálkodókat, akik a saját gazdaságuk autonómiáját — első látásra paradox módon — a többi gazdával kialakított viszony sorosabbra fűzésével igyekeztek megvalósítani. (További információ: Lucas (2018), illetve Lucas et al. (2018)).

A relatív autonómiáért folytatott társadalmi küzdelem gyakran a globalizációs folyamatokra (valamint az elsődleges termelési jellemzők egységesítésére és szabványosítására) adott válaszként jelenik meg, bár az egyes régiók és országok között határozott különbségek is megfigyelhetők, amint azt a regionális jelentések is egyértelműen alátámasztják. Általánosságban azonban a globalizáció olyan folyamatokat erősít fel, amelyek a hálózatokat és a társadalmi kapcsolatokat egyre inkább a befolyásos szereplők érdekeihez és elvárásaihoz igazítják, és az élelmiszertermelés fölött meghatározott multinacionális szereplők egyre szűkülő köre veszi át az irányítást. E folyamatok térbeli differenciáló következményei között említhetjük, hogy az egyre elhagyatottabb vidéki területeken a mezőgazdasági termelés pusztán nyersanyaggyártássá silányul, vagy akár teljesen el is tűnik, ami komoly társadalmi-gazdasági és ökológiai hatást vált ki (Van Broekhuizen és Schakel 2003, Oostindie et al. 2008). Az alapvető globalizációs, szabványosítási és egységesítési folyamatok folyamatosan aláássák az elsődleges termelők pozícióját: egyre kisebb és kisebb arányban járulhatnak hozzá a hozzáadott érték-termeléshez, és a mezőgazdasági üzemfejlesztés folyamata fölötti ellenőrzés is mindinkább kikerül a kezükből.

A gazdálkodók autonómiájának csökkentésére irányuló globális erők azonban ellenirányú tendenciákat is előidéznek.⁵Minél nagyobb teret nyer a globalizáció és az uniformizálás,

⁵ Gouldner az oligarchiával szembeni fellépés „vastörvényét” vázolja fel: „A rendszerintegráció felé irányuló tendenciákat [...] mindig egy olyan rendszer részeként értelmezik és implementálják, amely sajátos módon a funkcionális autonómia irányába mutat. Ennek megfelelően [...] a rendszer többi részének autonómiáját veszélyeztető oligarchikus tendenciák ellenállást generálnak az az oligarchiával szemben, polarizálják a rendszert valamely belső konfliktus körül, és a gyakorlatban így alapozzák meg az oligarchiával szembeni fellépés „vastörvényét”: (1970:216).

annál nagyobb jelentőséget kap a lokalitás és az egyediség, annál több lehetőség nyílik a megkülönböztetésre és a sajátos logikán alapuló helyi megoldásokra. Számos gazdák által vezetett kezdeményezés, így a BOND tanulmányutak során felkeresett gazdaságok is az irányítás mind aggasztóbb méreteket öltő „externálizációjára” adott aktív válaszként, illetve új, kedvezőbb függőségi kapcsolatok kialakítására irányuló kísérletként értelmezhető. Amint azt a regionális jelentések is hangsúlyozták, számos európai régióban a szereplők aktívan keresnek olyan mechanizmusokat és eszközöket, amelyek új egyensúlyt teremtenek az exogén és endogén erőforrások, érdekek és kilátások között. E szereplők a sajátos regionális jellemzők fenntartása, hasznosítása, újratermelése és megújítása révén igyekeznek különbözni és távolságot tartani a „globálistól”, vagy épp egy sajátos „logika” (azaz relatív autonómia) szerint tesznek kísérletet a globális kapcsolatok újjáépítésére. Alternatív gyakorlataik alapulhatnak a mezőgazdasági termelők (csoportosulásainak) gazdasági érdekein, meríthetnek a helyi történelmi hagyományokból, a civilek és a fogyasztói csoportok elkötelezettségéből, és ekként — legalábbis részben — a helyi társadalom által kezdeményezése nyomán és ellenőrzése alatt fejlődhetnek (Schakel és Broekhuizen 2003, Oostindie et al 2008).

A félreértések elkerülése érdekében az autonómia alternatív formáinak megteremtése nem ugyanaz, mint a berendezkedés a teljes körű önellátásra. A külső vagy exogén tényezők igenis hasznosak lehetnek a regionális fejlődés és kontroll megerősítésében.⁶ A 2. szövegkeret azt illusztrálja, hogy a regionális és globális dinamikák önvezérelt *interakciója* miként ad lehetőséget a relatív autonómia fejlesztésére.

2. szövegkeret: A kapcsolatok globalizációjának a helyi autonómiát és az endogén fejlődést erősítő új formái: Hotel De Boerenkamer, Laag Holland térség (NL)

Laag Holland egy vonzó vidéki terület; gyakran „Amszterdam hátsó udvaraként” emlegetik. A Hotel De Boerenkamer (kb. „Gazdaszoba Fogadó”) gazdák együttműködése, akik egyéni parasztházakban nyújtanak kiváló minőségű szállást a turistáknak. A minőségi előírásokról, a márkáépítésről és a marketing tevékenységről közösen gondoskodnak. Egy kollektív weboldalnak köszönhetően a marketing különösen sikeresnek mondható. Az internet lehetőséget kínál e magánszemélyekből álló csoport számára, hogy saját globális marketingstratégiát fejlesszen ki, és lehetőséget kínál a világ minden tájáról érkező turisták számára, hogy felfedezhessék és lefoglalhassák ezeket a vonzó vidéki területen, mégis Amszterdam közvetlen közelében található szállodai szobákat. (A városközpont kerékpárral

4. A másokhoz való kapcsolódás képessége és egyéb kritikus sikertényezők

A mezőgazdasági termelőknek számos oka lehet arra, hogy újragondolják gazdálkodási gyakorlatukat. A holland gazdák például a gazdasági tényezőket említik (mint például a többletjövedelem, a kockázatmegosztás, a gazdaság belső többletmunkaerejének

⁶ Mint azt Long (1988: 121-122. o.) kifejti: „A külső beavatkozás minden formája szükségszerűen belép az érintett egyének és csoportok életvilágába, és így az általuk kifejlesztett szociális stratégiák erőforrásainak és korlátainak részévé válik. Ily módon az úgynevezett külső tényezők internalizálódnak, és egészen más dolgokat jelenthetnek a különböző érdekcsoportok vagy szereplők számára. A külsőleges eredetű tényezőket ezért a helyi szervezeti és kognitív struktúrák közvetítik, beépítik és gyakran lényegesen átalakítják”.

valorizációja), de hivatkoznak a függetlenséggel kapcsolatos indokokra is (mint a gazdaságfejlesztésre gyakorolt saját befolyás, vagy a partnerek törekvése arra, hogy tevékenységeikkel saját jövedelemre tehessenek szert), vagy épp arra a törekvésra, hogy nagyobb befolyást szerezzenek termékeik marketingje felett. A legfontosabb motivációs forrásuk mégis a kapcsolatok terén gyökerezik: kívánságuk az, hogy „több kapcsolatot tarthassanak fenn a polgárokkal és a fogyasztókkal” (lásd az 1. táblázatot).

Míg a holland gazdálkodók elsősorban a kapcsolódás szerepét emelik ki, más országokban gyakran a gazdákat a többi vidéki szereplőhöz (kkv-k, vidéki lakosság, kitelepülők, ingázók stb.), vagy épp távolabbi szereplőkhöz (élelmiszerbirodalmak, információáramlás, képek stb.) fűző viszony kerül előtérbe. Megint másutt, így a BOND regionális jelentései esetében is, a családi gazdálkodás jövője (Portugália és Spanyolország) és/vagy a regeneratív élelmiszer-rendszerek (Magyarország és Horvátország) állnak középpontban. Mindebben a lényeges közös elem abban keresendő, hogy a gazdák Európa-szerte és a világ többi részén mindenhol azzal a kihívással szembesülnek, hogy hozzanak létre új szociális hálózatokat, és gondolják újra a „másokhoz való kapcsolódási képességüket”, Vagyis azt a képességet, amellyel másokat meggyőzhetnek és mobilizálhatnak, továbbá új hálózatokat, kapcsolatokat és együttműködések alakíthatnak ki (Oostindie et al, 2015). E „másokhoz való kapcsolódási képesség” általános jelentőségét az európai kutatási programokban számos különböző szemszögből tanulmányozták (lásd a 2. táblázatot):

2. táblázat: A gazdálkodók képessége arra, hogy kapcsolatokat alakítsanak ki, amint az más európai kutatási programokban kirajzolódik

MULT-AGRI	A gazdák több vidéki funkciót ellátó szolgáltatóként jelennek meg
IMPACT	A mezőgazdasági termelők, mint új K+F-tevékenységek kezdeményezői, számos különböző szinten gyakorolnak jelentős társadalmi-gazdasági hatást
SUS-CHAIN	A gazdálkodók a fenntartható élelmiszerláncok felé vezető összetett folyamatok alakítóiként jelennek meg
COFAMI	A gazdálkodók, mint kollektív szereplők, akik pozitív hatással vannak a vidéki tőke különböző típusaira (társadalmi, kulturális, ökológiai és intézményi tőke)
RUDI	A mezőgazdasági termelők, mint az önszabályozó kezdeményezések és a közösségi irányítású, a szakpolitikák és a gyakorlat között hidat verő vidékpolitika megvalósításának aktív szereplői.
ETUDE	A gazdálkodók a vidék egyediségét, versenyképességet és a vidéki élet minőségét őrző vidéki hálózatok társalkotói.
DERREG	A mezőgazdasági termelők, mint a kapacitásépítés, az irányítás és a tudásrendszerek résztvevői, akik közvetítik, alakítják és átrendezik a globális és helyi interakciós mintákat
GLAMUR	A gazdálkodók, mint a fenntartható globális és helyi élelmiszer-ellátási rendszerek és társalkotói

A BOND tanulmányutak során felkeresett kezdeményezések - ha eltérő mértékben is - mind foglalkoztak a gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépésének e különböző lehetséges társadalmi előnyeivel. Elismerésük és felismerésük döntő szerepet játszhat abban, hogy a gazdák által vezetett hálózatok dinamikája magasabb szinten érvényesüljön. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy nincsenek könnyű vagy kész sikerreceptek, ugyanakkor a közelmúltban kikristályosodott „jó gyakorlatok” alapján számos kritikus sikertényezőt azonosíthatunk:

- *Alulról felfelé*

A kollektív kezdeményezések ideális esetben a gazdák által vezetett, alulról felfelé irányuló folyamatokként jelennek meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyéb szereplőkkel kialakított szövetségek ne lennének fontosak. Idővel más, lehetőleg helyi szereplők is kapcsolódhatnak a kezdeményezéshez; pl. szerepet vállalhatnak benne a helyi állampolgárok, vagy a kezdeményezés további fejlődéshez hozzájárulhatnak a helyi civil szervezetek is.⁷

- *Helyi erőforrások*

Azok a kezdeményezések és gyakorlatok, amelyek elsősorban helyi erőforrásokra támaszkodnak (saját munkaerő, saját tőke, saját tudás, helyi hálózatok, saját berendezések stb.), jellemzően erősebb autonómiát és önirányítást tudnak felmutatni.

- *A családi gazdaság ellenállóképessége*

A kezdeményezések erejének gyakran kedvez, ha működésük a családi gazdaság ellenállóképességén nyugszik.

- *Egyediség*

A kollektív fellépés akkor válik sikeressé, ha jobb „védhető” piacokat eredményez a mezőgazdasági termékek és szolgáltatások számára. Ez azt jelenti, hogy a „termelés fokozása” vagy a „magasabb termelékenység” helyett az egyediség válik irányadó elvvé. Elsősorban az egyedi termékek és szolgáltatások (minőség, fenntarthatóság stb.) révén építhetők új koalíciók és hálózatok, és rajtuk keresztül lehet lebontani a megszilárdult struktúrákat és beágyazott érdekeket, hogy a változó társadalmi és fogyasztói magatartási igényekben gyökerező új, kedvezőbb piaci kapcsolatok alakulhassanak ki, és fenn is maradhassanak.

3. szövegkeret: A toszkán vidék egyediségének kiemelése

Toszkána vonzó régió Olaszország kellős közepén. Miért szeretik annyira a turisták? Nem az itt található többfunkciós gazdaságok nagy száma miatt. A gazdák együtt vonzó tájat teremtenek. A sok kiváló minőségű, a régióra jellemző, kollektív szabványok és márkaleírások alapján előállított termék, mint például a Chianti és a kapcsolódó borútvonalak, megalapozták a helyi gasztronómia hírét. A régióban nagy számban található magas színvonalú „agri-turismo” gazdaságok kiváló turisztikai infrastruktúrát hoztak létre. A regionális politika az agrár-turisztikai tevékenységek jogát a „valódi gazdaságok” számára tartja fenn, és ezzel támogatja a regionális specifikus termékek továbbfejlesztését, miközben a területi politika és tervezés eszközeivel óvja a térség minőségét. Az így kialakult vonzó régió vagy „kerület” további regionális bevételeket generál, ami viszont új vidékfejlesztési beruházásokat ösztönöz. A különböző tevékenységek jól kiegészítik egymást, a „teljes egész” ugyanakkor hozzáadott értéket képvisel az egyes szereplők számára.

- *Tudunk jobbat!*

⁷Mindez alapvetően tér el az agráripari óriások törekvéseitől, amelyek jellemzően a „mezőgazdasági termelőkkel kialakított nagyobb mértékű együttműködés” révén próbálják megvalósítani a „láncintegrációt”. A folyamat eredményeként jellemzően csökken a mind kiterjedtebb láncokban egyre kisebb súlyú szereplőként megjelenő mezőgazdasági termelők mozgásköre.

Amikor a kezdeményezések nem kizárólag a „saját érdekekre” összpontosítanak, hanem társadalmi előnyöket is nyújtanak „mások” számára („mások” lehetnek a fogyasztók, a vidéki lakosok, a polgárok, a természet- és tájvédelmi szervezetek, vagy a politikai döntéshozók), ezáltal vonzó partnerekké válnak a hosszabb távú együttműködés és a másokkal kialakított szövetségek tekintetében. Gyakran szükség van arra a képességre, hogy a mezőgazdasági és vidékfejlesztési folyamatokat gyakran kísérő konfliktusokat és versengő állításokat konstruktívabb kollaboratív tanulásba, párbeszédbe és tárgyalásba tereljék át. Számos kezdeményezés az állam (és így a területrendezési gyakorlatok, földterületekre vonatkozó követelések, szabályozás stb.) ellenében kifejtett társadalmi küzdelem formájában indult; többek között a mezőgazdasági szervezetek érdekösszefonódásai vagy a nagy élelmiszer-ellátási láncok ellen stb. szállt síkra. E társadalmi „tiltakozás” döntő eleme az a meggyőződés, hogy „jobbat is tudunk” abban az értelemben, hogy a cselekvés más érintett szereplők számára is előnyökkel jár. Ez a későbbiekben konkrét fellépéshez vezet. Mindez „konstruktív elégedetlenségként” foglалható össze⁸; a „puszta elégedetlenségen túllépve az érintett szereplők cselekvő üzemmódba kapcsolnak, ám mindeközben az „ellenfelek” célkitűzéseit is komolyan veszik (Broekhuizen et al, 2015).

- *Fokozatos megközelítés („Lépésről lépésre”)*

A kollektív fellépés megfelelő politikákat és szabályozási kereteket igényel. Mégis, az ilyen támogató politikai beállítások nem jelennek meg a semmiből. Egyszerűen fogalmazva, nem várhatjuk, hogy maguk a politikai döntéshozók olyan politikákat fognak kidolgozni, amelyek megfelelnek a mezőgazdasági termelők sajátos feltételeinek és gyakorlatának. Maguknak a gazdálkodóknak kell a támogató politikák alapjául szolgáló elképzeléseket megfogalmazniuk, és kiállni elképzeléseik mellett. Hatékony politikát és szakpolitikai eszközöket csakis a gyakorlattal szoros együttműködésben lehet kialakítani.

Másképpen fogalmazva, a sikeres kollektív cselekvés kitermelheti az „átmenet magjait” (Wiskerke és Van der Ploeg 2004), de ezek szárba szökkenéséhez szükség van arra a megfelelően előkészített melegágyra, amelyet más szereplők hozzájárulása, illetve az egyre inkább többszintű szabályozó, irányító környezet jelent. E más szereplők támogatásának elnyeréséhez arra van szükség, hogy az eredeti társadalmi ellentéteken, vitákon és küzdelmeken oly módon sikerüljön túllépni, hogy az egykori ellenfelek szövetségessé és partnerekké váljanak. Más szóval, a korábbi ellentéteket és megosztottságot „konstruktívabb” párbeszéd és együttműködésen alapuló tanulási folyamatok útján kell átalakítani. Az annak idején vitatott, vagy egyenesen „elfogadhatatlan” új mezőgazdasági kezdeményezésekből a vidékpolitika és szabályozás újratervezésének új kiindulópontja válhat. Ehhez természetesen némi időnek is el kell telnie. Például a holland Haag Holland régióban a ténylegesen családbarát gazdálkodást támogató vidéki környezet kialakulására jó négy évtizedet kellett várni, amint azt később részletesen is bemutatjuk. Ebben az időszakban a „kis sikereket” rendre újabb és újabb ellentétek, viták, kudarcok és megoldások stb. követték. E „kis sikerek” és „apró győzelmek” talaján fejlődik a következő lépések megtételéhez szükséges kölcsönös

---

⁸Az innovációs és irányítási elméletekben ez a „konstruktív elégedetlenség” fogalom alatt jelenik meg, lásd például Brewster és Dalzell 2007

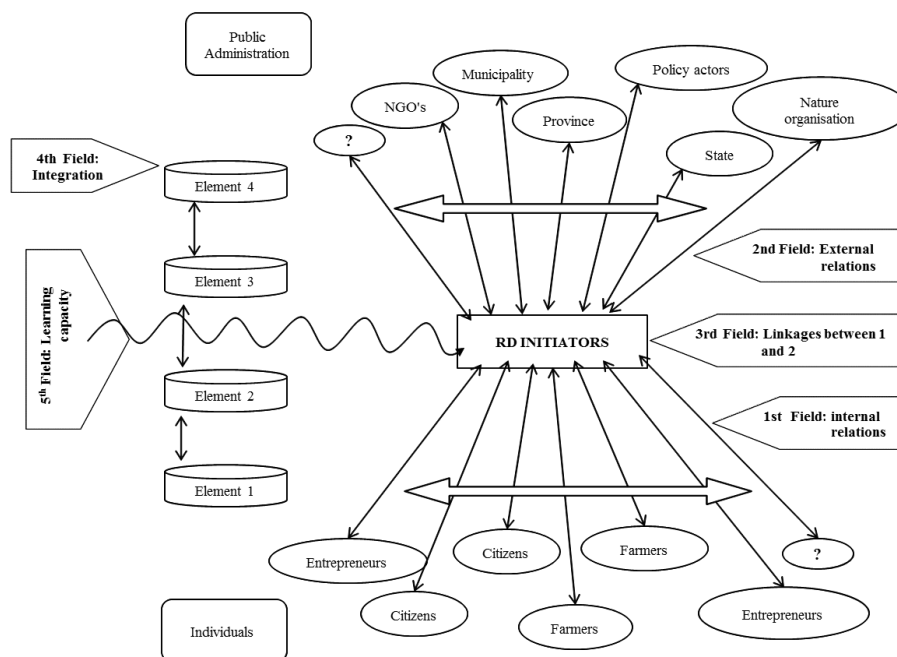
bizalom. Röviden, a kollektív fellépésnek kedvező politikai környezet gyakran a társadalmi küzdelmek során kivívott sokrétű kisebb és fokozatos adaptációk eredményeként alakul ki (Broekhuizen et al, 2015).

- *Iteratív tanulás és bizalomalapú kapcsolatok*

A tapasztalati tanulás gyakran jár együtt a fent említett fokozatossággal. Olyan tanulási típusról van szó, amely alapvetően különbözik a tanulási folyamatok lineárisabb felfogásaitól, amelyek a tervezés és szakpolitika-alkotás uralkodó megközelítéseit gyakorta jellemzik, és amelyekben élesen elkülönül egymástól az 1) elképzelés, 2) a tervek kialakítása és 3) azok végrehajtása. A kollektív cselekvési kezdeményezések esetében megfigyelhető tanulási folyamatok alapvetően iteratívabb jellegére az 1. ábra kínál részletesebb magyarázatot.

Az ábra világosan érzékelteti, hogy a kollektív cselekvési kezdeményezéseknek, akár a gazdálkodók, akár mások vezetik őket, a *figyelem eltérő tereivel* kell megbirkózniuk. Az ábra különbséget tesz 1) belső és 2) külső kapcsolatok között, 3) kölcsönös kapcsolataik között; 4) az integráció szükségessége és 5) kollaboratív tanulás között. Így rávilágít arra is, hogy össze kell fésülni, és egy működő egészben kell egyesíteni a figyelemre érdemes területeket (Roep, 2000), valamint arra, hogy a sikeres kollektív fellépéshez elengedhetetlen az „egyensúlyozás művészetének” elsajátítása, az „egyidejűség megteremtése”, valamint a remény és a meggyőződés, hogy „lehet jobban csinálni”. Végül is, senkitől sem elvárható, hogy időt és energiát nem kímélve áldozzon egy olyan küzdelmemre, amely még csak nem is kecsegtet az előrelépés, fejlődés, vagy jövőbeni előnyök reményével! E kulcsfontosságú szempontokhoz azonban elengedhetetlen a bizalomteli környezet, akár az érintett szakemberek között (belső kapcsolatok), akár a tágabb intézményi környezetben (külső kapcsolatok).

1. ábra: A kollektív fellépés, mint összetett, számos érdekelt felet érintő tanulási folyamat

(source: Remmers et al, 2000: 24)

C

5. A vidékfejlesztés, mint az erős vidéki hálózatok kialakításának katalizátora

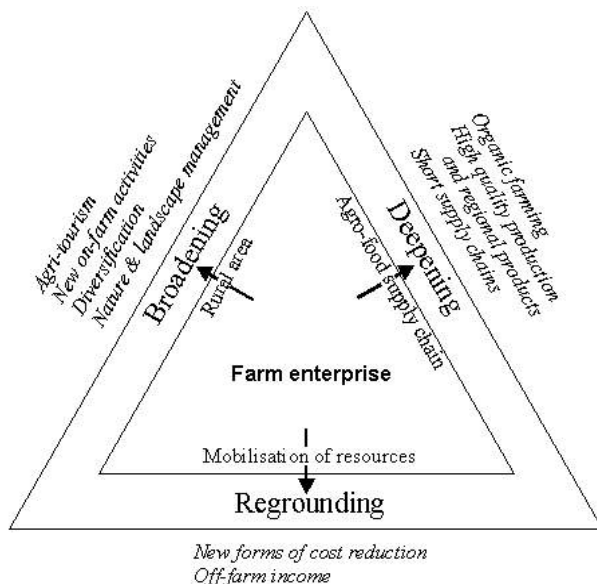
Hogyan eredményezhet a kollektív cselekvés átfogó vidéki és társadalmi előnyöket? Van der Ploeg és munkatársai (2002) analitikus különbséget vezetnek be a mezőgazdaság vidékfejlesztéssel és társadalmi fejlődéssel kapcsolatos szerepének következő kritikus elemei között: 1) az elsődleges termelők helyzete az élelmiszerláncokban; 2) a mezőgazdasági gyakorlatok a szélesebb vidékfejlesztés részeként - a tájak, vidéki-városi kapcsolatok, társadalmi-kulturális dinamika stb. értékeinek kiaknázása és 3) a mezőgazdaság képessége az endogén erőforrások (tudás, állatok, növényi anyagok, tőke, föld, víz, kereskedelmi csatornák stb.) valorizálására. A szerzők kiemelik: a „gazdálkodás művészete” azon múlik, hogy e három kulcsfontosságú alkotóelem elmélyítése, kiszélesítése és integrálása révén sikerül-e azokat a fenntartható vidékfejlesztésben összekapcsolni, összhangban az alábbi jellemzőkkel:

1. *Tevékenységek elmélyítése:* a mezőgazdasági tevékenységeket átalakítják, kiterjesztik és/vagy más szereplőkhöz kapcsolják annak érdekében, hogy egységenként magasabb hozzáadott értékű termékeket hozhassanak létre, mivel azok jobban illeszkednek a fogyasztók és/vagy a társadalom egészének igényeihez. Például: kiváló minőségű termékek (beleértve a mezőgazdasági üzemen belüli feldolgozást is), regionális termékek, biotermékek, a termelők és a fogyasztók közötti új rövid kapcsolatok (új rövid értékesítési láncok, marketing) stb.
2. *A tevékenységek kiterjesztése:* ide tartozhat lehet az agriturizmus és az ide kapcsolódó feladatok integrálása a gazdaságban, a természet- és tájgazdálkodás, a gazdaságban végzett új tevékenységek (pl. gondozási tevékenységek, oktatás), a

diverzifikáció (pl. energiatermelés, vízvisszatartás) stb. Ezek a tevékenységek növelhetik a jövedelmet, ugyanakkor olyan árukat és szolgáltatásokat nyújthatnak, amelyekért a társadalom hajlandó fizetni.

3. *A tevékenységek újbóli megalapozása:* A gazdaság új, a korábbiaktól eltérő erőforrás-felhasználási mintázatok alapján kezd működni. Mindez számos különböző tevékenységet is felölelhet (lásd pl. egy adott családtag nem mezőgazdasági jellegű jövedelme), a gépek kollektív használata (pl. CUMA⁹), a különleges vetőmagok cseréje a gazdák között, illetve számos eltérő gazdálkodási irányzatot, mint a takarékos gazdálkodás, az agroökológia, vagy az alacsony külső ráfordítású mezőgazdaság. Kisebb mennyiségben kell külső eredetű bementeket (inputokat) vásárolni, miközben a rendelkezésre álló saját belső inputok (gyepterület, munkaerő, vetőmag, megtakarítások stb.) hatékonysága növekszik.

2. ábra: Elmozdulás a fenntartható vidékfejlesztés irányába

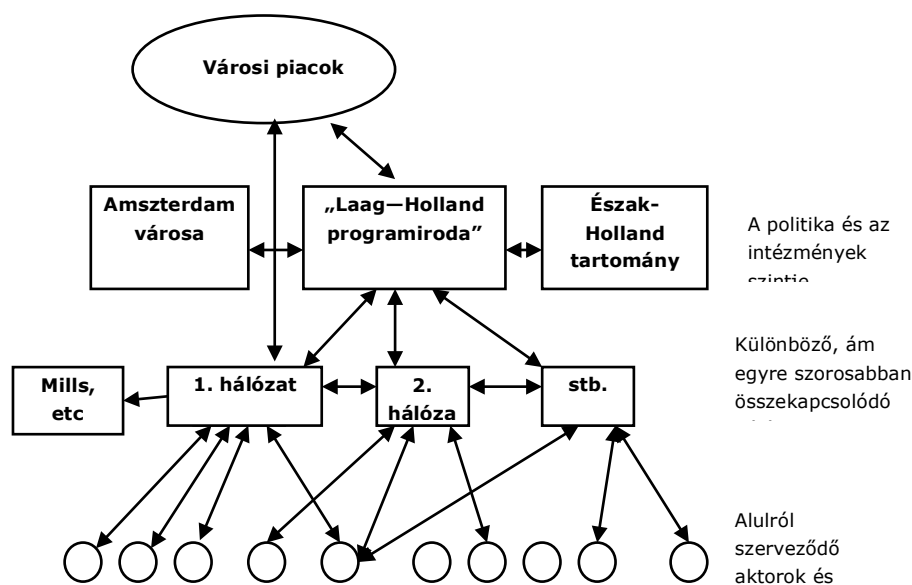
Az ilyen mélységet, perspektívát és új megalapozást kínáló folyamatok egyéni és kollektív szinten egyaránt megfigyelhetők, amint azt a négy regionális jelentés is példák sokaságával érzékelteti. Emellett a gyakorlatban is empirikus igazolását adták annak, milyen változatos módokon járulhatnak hozzá a gazdaságok jövedelméhez, a gazdálkodás folytonosságához, a vidéki foglalkoztatáshoz, életminőséghez, és miként erősíthetik meg a vidék kapacitását a szélesebb körű szociális és ökoszisztéma-

---

A CUMA szövetkezetekkel kapcsolatos további tájékoztatást nyújt az alábbi kisfilm: https://www.youtube.com/watch?v=s_NPbpF-jSQ&t=6s. Az észak-franciaországi Cuma Nord'Oignon szövetkezetnél tett BOND látogatásról pedig a következő dokumentum számol be: www.Bondproject.eu/WP-content/uploads/2018/06/Bond-Repository-FR-CUMA-Nord%E2%99Oignon-v3.pdf.

szolgáltatások és áruk nyújtására¹⁰. A jelen szöveg azt az általános következtetést igyekszik hangsúlyozni, hogy a kollektív fellépés nemcsak a gazdálkodók számára előnyös, de természetes előnyöket kínál a vidéki térségek és a társadalom egésze számára is.

3. ábra: Elmozdulás egy erős vidéki hálózat irányába Laag-Hollandiában

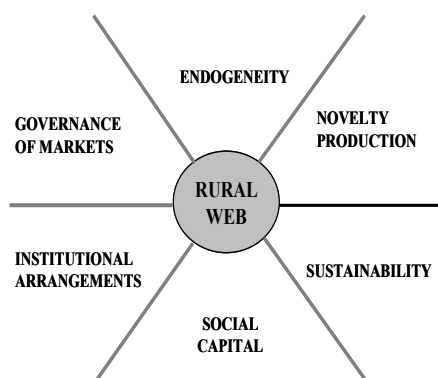
A harmadik ábra mindezt a vidéki hálózat dinamikája szempontjából szemlélteti a hollandiai Laag-Holland térség példáján keresztül. A régió mezőgazdasági termelői ellenállást tanúsítottak az üzleti kilátásaikat jelentősen veszélyeztető agrár-környezetvédelmi szakpolitikai intézkedésekkel szemben, aminek eredményeként az újszerű, területalapú kollektív fellépés első hullámai már viszonylag hamar, az 1970-es évek végén megjelentek. A gazdák igen változatos témákat tűztek zászlajukra: a művelés alatt álló területek és a természet összhangját tükröző tájképtől a hagyományos szélmalom gazdálkodáson keresztül az agrár- és falusi turizmusig, valamint a közelben fekvő Amszterdam városával korábban kialakult szoros kapcsolat felevenítése a zöld oktatás, a zöld gondoskodás, a rövid élelmiszer-ellátási láncok, illetve megfelelő közbeszerzési eljárások stb. révén. Idővel kezdeményezéseiket a területi együttműködés újabb és újabb formáival egészítették ki, és az új gazdálkodói hálózatokat egyre több intézményi megállapodás támogatta. Létrejött például egy Programiroda, amelynek célja az volt, hogy támogassa a területalapú együttműködést olyan további szereplőkkel, mint a vidéki önkormányzatok, a regionális nagyvárosi központok, a tartomány, több civil szervezet és a hagyományos gazdálkodói szervezetek (Broekhuizen és Oostindie, 2010)

A változás folyamatában ebben az esetben is számos különböző összetevőt különböztethetünk meg. A gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépése a fenntarthatóság területén kezdődött, de magában foglalta az endogenitást (a helyi

¹⁰Lásd pl. Ploeg és Marsden (2008), illetve Ploeg et al. (2019).

erőforrások értékének elismerésére összpontosítva) és az újdonság-termelést (pl. új köz- és magánszféra közötti partnerségek létrehozása révén). E tevékenységek fokozatosan a regionális *társadalmi tőké erősítésével jártak*, mivel egyre szélesebb körben tették egyértelművé, hogy a mezőgazdaság nemcsak a tágan értelmezett vidékfejlesztésben, de a vidéki és városi területek közötti interakciók tekintetében is kulcsszerepet játszik. Mindez az érdekelt csoportok sokaságát összekapcsoló együttműködésen és tanuláson alapuló regionális kohézió megerősödésével járt, ideértve az új *intézményi megoldások kimunkálását célzó kísérleteket* (pl. regionális projektiroda létrehozása, az Amszterdammal folytatott együttműködés új formái) és a vidéki piacok *irányításának alternatíváit* (pl. rövid ellátási láncok fejlesztése). A 6 alkotóelem közötti kölcsönös egymásrautaltságok hálózata újfent rávilágít arra, hogy a kollektív cselekvés hogyan játszhat kiemelkedő szerepet a vidéki hálózatok dinamikájának fejlesztésében, vagy másképpen fogalmazva, miként járulhat hozzá olyan erős vidéki hálózatok kialakulásához, amelyek javíthatják a vidék versenyképességét és életminőségét (Ventura, Milone és Van der Ploeg, 2010).

4. ábra: A vidék hálózatainak kritikus elemei

A vidéki hálózatokkal kapcsolatos mondandónk keretét különböző európai vidéki térségekben (Ploeg és Marsden 2008) gyűjtött empirikus anyagok adják. Ez a megközelítés ahhoz biztosít analitikai eszközöket, hogy azonosíthassuk a fenntartható vidékfejlesztéshez napjainkban nyújtott szakpolitikai támogatás hiányzó elemeit. A BOND regionális jelentéseiből levonható elvi tanulságokkal összhangban a modell ebben a tekintetben a szociális tőkeépítés kulcsfontosságú szerepét emeli ki. Ezt kiegészítve lehetővé teszi a társadalmi tőkeépítés és a fenntartható vidékfejlesztési más kritikus elemei közötti kapcsolatok, összefüggések és kölcsönhatások szerepének hangsúlyozását, amint azt a 4. ábra mutatja. Ezek az egyéb elemek lehetővé teszik a társadalmi tőke építését, és az alábbi jellemzőkkel azonosítható „egyedi tranzakciós modelleken” túllépve segíthetnek elhárítani az „átállás” útjában sorakozó akadályokat:

- A specializálódó élelmiszerláncok egyre inkább specializált részek sokaságára oszlanak, amelyek piacok és szerződések révén kapcsolódnak egymáshoz;
- Az élelmiszerláncok közötti erős verseny az élelmiszerláncokon belülre helyeződik át; Az élelmiszerláncokat az elsődleges termelők számára kedvezőtlen ár-aszimmetriák jellemzik;

- Az élelmiszertermelés egyre arctalanabbá válik, amennyiben nincs személyes kapcsolat termelők és a fogyasztók között
- Stratégiai számításokat követő magatartás az átfogó, széles körben osztott társadalmi értékek rovására;
- A társadalmi kohézió és a társadalmi tőke elvesztése az egyéni és/vagy meghatározott csoportos érdekek erőfölénye miatt;

Ezzel ellentétben a „relációs együttműködés” által inspirált szociális tőkeépítés a hatalmi mintázatok átrendeződéséhez vezethetne, amelyet a következő, alapvetően eltérő kulcsfontosságú jellemzőkkel írhatunk le:

- Az elsősorban versengő kapcsolatokat a mezőgazdasági termelők, ágazatok és a fogyasztók, polgárok, önkormányzatok stb., együttműködése váltja fel; különösen a helyi és regionális szinteken;
- A feladatok kiszervezését az élelmiszerláncok integrációja váltja fel;
- Az egyéni érdekek egyre inkább összhangba kerülnek a csoportérdekekkel;
- A vidéki vállalkozók erőforrásaikban nem csak a specializált élelmiszertermelés eszközét látják, és azokat nem csak ekként értékesítik.

Ezúton számos lehetőség nyílik a változtatásra:

- A mezőgazdaság társadalmi előnyöket eredményező újbóli összekapcsolása a polgárokkal, a fogyasztókkal, a városi térségekkel és más gazdasági ágazatokkal;
- A mezőgazdasági tevékenység és a természeti folyamatok közötti szoros kapcsolat helyreállítása;
- A mezőgazdasági tevékenység újbóli integrálása olyan új társadalmi igényekkel, mint az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság és az éghajlatváltozással szemben ellenálló vízgazdálkodási modellek;
- A vidéki hozzáadott érték újbóli felfedezése a fenntartható és regeneratív erőforrás-felhasználás új formái és a piaci függőség csökkentése révén.

Összefoglalva, a társadalmi tőke kollektív cselekvés-átalakító ereje a gazdálkodók és számos más fontos szereplő (intézményi szereplők, jogi és magánszemélyek, vállalatok) közötti új kapcsolatok *minőségében* rejlik. Ez a minőség túlmutat az egydimenziós piaci kapcsolatok keretein. E minőségnek ugyanakkor ellenérdekelt felekkel, erőkkal és az őket hajtó világképpel szemben is helyt kell állnia. Itt Borrás (2018:20-21 o.) megkülönböztetését követjük a „*mi megvalósítható?*” és a „*mi lehetséges?*” társadalmi cselekvési stratégiák között. Az első megközelítés az „*érdekelt felek sokaságának elvét*” követve a *társadalmi erők adott egyensúlyának* a status quo és a mainstream logika által kijelölt határain belül marad. Ezzel szemben a második stratégia magában foglalja a *társadalmi küzdelem* elemeit, nem visszariadva az uralkodó hatalmi egyensúly megzavarásának igényétől, és így végső soron attól a szándéktól, hogy a kortárs politikában és a szélesebb intézményi környezetben feszegetse és tágítsa a „*mi lehetséges?*” kereteit. Álláspontunk szerint a sikeres és átalakító erejű kollektív cselekvés

arról szól, hogy megtaláljuk a legkedvezőbb egyensúlyt a két társadalmi cselekvési stratégia között.

6. Szerteágazó ajánlások

Rengeteg jó okunk van arra, hogy a kollektív fellépés mellett kötelezzük el magunkat, a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatoktól a regeneratív élelmiszer-rendszereken keresztül a legkülönbözőbb társadalmi előnyökig, beleértve a virágzó vidéket és a városi térségek számára hasznos következményeket. A következő szakaszban a támogató környezet kulcsfontosságú témakörét járjuk körül, elsősorban a különböző BOND tevékenységek résztvevőinek ajánlásai alapján, amelyeket a regionális jelentésekben részletesen bemutatunk. E rendkívül gazdag anyag bemutatása mellett további, különböző európai helyszíneken gyűjtött empirikus bizonyítékokon alapuló tanulságokra is kitérünk, különösen olyan esetekben, ahol a gazdálkodók önvezérelt kollektív fellépésének újszerű és ígéretes kifejeződéseiről már sok tapasztalat felhalmozódott (pl. Remmers et al. (2000), Broekhuizen et al. (1997), illetve Vihinen és Kull (2010).

Amint azt a bevezetőben már röviden érintettük, a BOND részvételi megközelítését többek között a nemzeti és regionális workshopok különböző átfogó témái is tükrözik. Ez a megközelítésnek köszönhetően sikerült számos olyan pontot azonosítani, ahol komoly igény merül fel, illetve érdemi lehetőség adódik a támogatásra és a facilitálásra. Érdemes itt kiemelni azt, ahogy az érintett regionális szereplők a saját kontextusukban megfogalmazzák a fenntartható és befogadó gazdálkodás és a regeneratív élelmiszer-rendszerek jövőjét, építve a korábbi BOND tevékenységek során nyert tapasztalatokra is. A regionális jelentések átfogó anyaga érzékletesen bemutatja a kisléptékű gazdálkodás sajátos kilátásait az Európai Unióban, a kollektív fellépéssel kapcsolatos történelmi tapasztalatokat, valamint azokat a válaszokat, amelyeket napjaink intézményei adnak a feltörekvő, ígéretes helyi kezdeményezésekre.

A következőkben összefoglaljuk az igen szerteágazó szakpolitikai ajánlások legfontosabb elemeit, Elvonatkoztatva a sajátos regionális háttérüktől és motivációiktól, tekintettel arra, hogy az efféle kontextuális információ magukban a regionális jelentésekben is rendelkezésre áll. Ebben az összefoglaló jelentésben azokkal az ajánlásokkal kezdjük, amelyek a KAP reformját kulcsfontosságú előfeltételként kezelik. Ezt követően a kisléptékű gazdálkodás, az agroökológia és a regeneratív élelmiszer-rendszerek jövőjével kapcsolatos kollektív cselekvés kilátásaira vonatkozó ajánlásokat vesszük sorra. Harmadjára a napjaink többszintű igazgatási környezeteiben indokolt intézményi reformokra vonatkozó szélesebb körű ajánlásokat szedtük csokorba. Végül a negyedik ajánláscsomag a kollektív cselekvés szereplőinek belső szervezeti kihívásait helyezi középpontba. Főként az utóbbiakban tértünk ki a kiegészítő irodalmi felülvizsgálatból származó felismerésekre.

a) A KAP reformjával kapcsolatos ajánlások

- Az új KAP támogasson nemzetközi eszközökön és kereteken alapuló, hosszú távú cselekvési programokat, mint az UNDROP (az ENSZ Paraszti Jogokról szóló Nyilatkozata), az UNDRFF (az Egyesült Nemzetek Családi Gazdálkodási Évtizede), a VGGT (a Földtulajdon, a Halászat és az Erdészet Felelősségteljes Igazgatásának Önkéntes Irányelvei), valamint Hozzáférés a Termőföldhöz Platform.
- A KAP prioritásként ismerje el a mezőgazdasági termelők együttműködését;
- Hozzák létre az európai földterület irányelvet a VGGT végrehajtása érdekében, az Élelmezésbiztonsági Világbizottság ajánlása szerint, valamint a kisüzemi fenntartható termelők földterületekhez való hozzáféréseinek megkönnyítése érdekében.
- A spekulatív földhasználattal kapcsolatos jelenlegi korlátozásokat meghaladó módon definálják újra a mezőgazdasági tevékenység fogalmát, kiterjesztve azt a kisüzemi és paraszti gazdálkodásra is kiterjedjen, tiszteletben tartva az UNDROP (a parasztok és más vidéki területeken dolgozó emberek jogaival foglalkozó ENSZ-nyilatkozat) végrehajtását a tagállamokban.
- A KAP-ot és más vonatkozó szakpolitikákat átlátható és nyitott döntéshozatali folyamatoknak kell alávetni.
- Az emberi léptékű gazdálkodás élvezzen védelmet a folyamatban lévő KAP-tárgyalások során;
- Vezessenek be olyan szakpolitikai intézkedéseket a Közös Agrárpolitikában, amelyek sikeresen egyenlíthetik ki az az európai nagy- és kisüzemi gazdálkodás között napjainkban tapasztalható szakadékokat, azáltal, hogy hatékonyabban célozzák meg a talaj termőképességének megőrzését.
- A KAP reformjában kiemelt szerepet kell biztosítani az élelmiszerminőségi kritériumoknak és az elérhető környezetvédelmi célkitűzéseknek;
- Vegyék figyelembe, hogy a KAP reformja nem tükrözi az olyan új társadalmi realitásokat, mint például a COVID-19 világjárvány, vagy a környezeti problémákkal kapcsolatos növekvő aggodalom, amelyek a Zöld Megállapodás (Green Deal) és az F2F stratégia létrehozásához vezettek.
- A Közös Agrárpolitikát reformját alapozzák az élelmiszerszuverenitás elvére az egészséges, fenntartható, demokratikus és családi gazdálkodási alapú agrár-élelmiszeripari modellek védelme és előmozdítása érdekében;
- Gondoskodjanak arról, hogy a KAP nemzeti stratégiai tervei tükrözik a helyi és rugalmasabb gazdálkodás célkitűzéseit, valamint a kis- és közepes gazdaságok és a parasztgazdálkodási modell támogatását, ami a dinamikus vidéki térségek fenntartásának egyedüli módja.
- Szavatolják, hogy a KAP kézzelfogható támogatást nyújt a helyi és hagyományos piacok felépüléséhez, létrehozásához és támogatásához, valamint a helyi és hagyományos, különösen a családi gazdálkodásból származó termékek forgalmazásához
- A KAP keretében erősítsék meg a közös belső piacok szabályozását és irányítását, valamint az e piacokat ellátó termelési modellt annak érdekében, hogy véget vessenek annak a gyakorlatnak, amelyben az élelmiszereket azok előállítási módjára, illetve az ehhez kapcsolódó egészségügyi környezeti és társadalmi következményeire való tekintet nélkül nagy tömegben szállítják jelentős távolságokon át;
- A KAP kölcsönös megfeleltetési rendszereit egészítsék ki a mezőgazdasági termelők és a vidéki munkavállalók munkajogaira vonatkozó szabályokkal, összhangban a nemzetközi munkaügyi egyezményekkel és a paraszti jogok nyilatkozatával.
- Töröljék el a családi gazdálkodásra nézve pusztító hatású szabadkereskedelmi megállapodásokat. Amikor Európa a zöld megállapodás (Green Deal) létrehozására törekszik, és amikor a szén-dioxid-semlegesség elérése érdekében a szennyező kibocsátások csökkentéséről szónokol, alapvető inkoherencia globális szinten tovább folytatni a szabadkereskedelmi tárgyalásokat.
- A terület-alapú KAP-támogatási rendszer helyett a támogatás mértékét az élelmiszertermelési jellemzők függvényében határozzák meg, hogy így azok kaphassanak nagyobb támogatást, akik aktívan a lakosság élelmiszer-ellátása érdekében termelnek.
- Támogatási plafon (pl. legfeljebb 60 000 EUR értékű éves közvetlen kifizetés), kötelező moduláció és a kisebb birtokméret esetén magasabb hektáronkénti támogatás bevezetésével mozduljanak el a KAP-támogatás méltányosabb elosztása irányába.
- Garantálják, hogy a kisüzemi mezőgazdasági termelők részesüljenek a Kisléptékű Mezőgazdasági Programban meghatározott kifizetésekben (Small Agriculture Scheme), azáltal, hogy a várható közvetlen kifizetések helyett a gazdaságok hosszú távú életképességének biztosításához szükséges szinten kerül sor a kifizetésekre.

- A gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépése kapjon kiemelkedő szerepet Európa regionális vidékfejlesztési terveiben, hasonlóan a jól ismert Leader és Interreg megközelítésekhez.

b) Ajánlások az agrárökológia, a regeneratív élelmiszer-rendszerek és a kisléptékű gazdálkodás jövőjének biztosítása érdekében

- Az agrár-élelmiszeripari ágazat átalakítását célzó élelmiszerrendszer-politikák, gyakorlatok és kapcsolódó kutatások középpontjában az agroökológiának kell állnia.
- Ápolni kell a sokféleséget (életkor, nem, nemzetiség, tudás, termelési módok stb.) olyan politikákkal és az élelmiszer-termelés megkönnyítésével, amelyek elismerik a kisüzemi gazdálkodásnak a fenntartható természeti erőforrás-gazdálkodás szempontjából kritikus szerepét;
- Biztosítani kell a paraszti vetőmagrendszerek támogatását és védelmét, beleértve az alacsony költségű vetőmag-termelést, a közösségi vetőmag-bankokat és a vetőmagtermelők különböző léptékű hálózatainak erősítését, annak érdekében, hogy az ökológiai vetőmagok egyre könnyebben és mind szélesebb körben hozzáférhetővé váljanak;
- A közzsféra intézményeiben dolgozók kapjanak képzést a paraszti vetőmagokról, és támogassák a magtermeléssel kapcsolatos tudáscsere különböző formáit.
- Támogassák a gazdaszövetségek növényültetvény-kezelőként történő nyilvántartásba vételét.
- Mindezt kísérik a mezőgazdasági vegyszerhasználat csökkentésére irányuló ambíciózus és számszerűsíthető célkitűzések, valamint az előrehaladás nyomon követésére kialakított megfelelő monitoring rendszerek;
- Hozzanak létre nemzeti hálózatokat a mezőgazdasági termelők ökológiai vetőmag-termelésének pénzügyi támogatására, az ökológiai élelmiszerek termelésének és fogyasztásának előmozdítására, valamint a fogyasztók képzésére az ökológiai élelmiszerek minőségének szerteágazó előnyeivel kapcsolatban; kapcsolják össze ezeket az EU Farm to Fork stratégiájával, azaz támogassák a gazdálkodók tájékozódását, hogy megfelelő választ találhassanak napjaink meghatározó fenntarthatósági kihívásaira, mindenekelőtt a klímaváltozásra.
- Az olyan, a társadalom egésze számára meghatározó jelentőségű kérdéseket állítsák a mezőgazdasági termelők együttműködésének középpontjába, mint a biológiai sokféleség csökkenése, a fenntartható földhasználat, a generációk megújítása, a népességnövekedés, a birtokalapú hozzáadott érték-termelés és a mezőgazdasági ágazat jövedelemstabilitása;
- A „Horizont 2020” keretprogram keretében azokat a kutatás és innováció finanszírozását támogassák, amelyek nem erodálják, hanem inkább erősítik az élelmiszer-termelők autonómiáját.
- Nyújtsanak célzott támogatást a fiatal gazdálkodók és a kisüzemi agroökológiába újonnan bekapcsolódók számára, beleértve a tisztességes jövedelem irányába történő előrelépést lehetővé tevő juttatásokat is;
- A kutatást és az innovációt ágyazzák be az agrárökológiai és élelmiszerszuverenitási mozgalmakba, valamint a már meglévő alacsony technológiájú, alulról építkező innovációba;
- Fokozzák a mezőgazdasági tanácsadási szolgáltatások érzékenységet a kisüzemi agrárökológiai átmenettel kapcsolatban, beleértve a gazdálkodók egymás közötti csereprogramjait is;
- Támogassák a rövid élelmiszerláncokat a területfejlesztés és a családi gazdálkodás megőrzésének ígéretes modelljeként;
- Védjék meg a mezőgazdasági termelők helyzetét az agrár-élelmiszerek forgalmazásában az előállítási költségek alatti értékesítés (dömpinggyakorlat) tilalma és a haszonkulcs ellenőrzése révén. Ez magában foglalhatja a nagy élelmiszerforgalmazók és az agrárvállalkozások kereskedelmi tevékenységére vonatkozó szigorúbb szabályozását is.
- Szálljanak szembe az éghajlatváltozással és a biológiai sokféleség csökkenésével a kisüzemi gazdálkodási hagyományok, a tudás, a kultúra, a paraszti vetőmagok és az őshonos fajtái támogatásával.
- Állítsák helyre a vidéki térségekben leépített közszolgáltatásokat! A magas színvonalú közszolgáltatások (egészségügy, oktatás, tömegközlekedés, kommunikációs útvonalak, közigazgatás, kultúra) létrehozása és fenntartása a vidéki életminőség fenntartásának kiemelkedően fontos eszköze, a vidék elnéptelenedésének meghatározó ellenszere.
- Szabjanak korlátot az úgynevezett mega-gazdaságoknak mind méretük, mind negatív környezeti és társadalmi hatásai tekintetében.

- Az európai jogszabályi kereteket hangolják a családi gazdálkodás, illetve a gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépésének támogatása irányába.
- Fokozzák a talajminőségre és a termőképességre vonatkozó intézkedéseket javítása a fenntartható földgazdálkodás támogatása érdekében;
- Vonják be az agroökológiát alkalmazó és támogató gazdálkodókat, mezőgazdasági dolgozókat, legeltetéssel foglalkozó gazdákat és más élelmiszertermelőket a nemzeti stratégiai tervek kidolgozásába;
- Alakítsanak ki megfelelő higiéniai szabályokat és szabványokat a termékek feldolgozására a gazdaságokban, és teremtsék a finanszírozás feltételeit az olyan termelőeszközökkel kapcsolatos helyi és kollektív kezdeményezések számára, mint például a kisgazdaságokat kiszolgáló mozgó vágóhidak, különböző zöldségfeldolgozási lehetőségek, illetve helyi piaci infrastruktúrák és kapcsolódó kezdeményezések;
- A közintézmények étkezdéinek ellátásában biztosítsanak kiemelt szerepet a családi gazdaságoknak! Az adott régiók szociális gazdasági szabályozásában állapítsanak meg jelentős minimumkorlátokat az ebből a forrásból származó élelmiszerekre vonatkozóan;
- Dolgozzanak ki olyan földterület-irányelvet kidolgozása, amely megkönnyíti a hozzáférést a fiatalok számára, védi a termőtalajt, megakadályozza a földterület urbanizációját, és biztosítja a hozzáférést a természeti erőforrásokhoz és azok fenntartható felhasználását;
- A családi gazdálkodási gyakorlatok megőrzését célzó politikának biztosítania kell az ismeretek továbbítását a mezőgazdasági termelők és a nemzedékek között;
- Változtassák meg az uniós versenyszabályokat annak érdekében, hogy teljes mértékben kihasználják a rövid élelmiszerláncok szociális, környezeti és közegészségügyi előnyeit;

c) Ajánlások a magasabb szintű intézményi szereplők számára

- Támogassák a gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépését, mert az:
  - Képes átalakítani és javítani a mezőgazdasági termelők, a hatóságok és a piaci szereplők kapcsolatát.
  - Olyan erőforrásokat tud mozgósítani, amelyek a közigazgatás számára gyakran elérhetetlenek, ugyanakkor létfontosságú szerepet játszanak a vidéki térségek társadalmi-gazdasági vitalitása szempontjából (pl. tudás, lelkesedés, problémameghatározások, megoldások irányai, társadalmi kohézió, partneri együttműködések, támogatás).
  - Össze tudja kapcsolni az önérdéket az általánosabb társadalmi előnyökkel.
- Támogassák a gazdálkodást olyan kollektív cselekvés ösztönzésével, amely ellensúlyozhatja a mezőgazdasági termelők számára egyébként kedvezőtlen oligopolista piaci tendenciákat.
- Ismerjék el, hogy a vidéki térségekben csak a civil társadalmi szerepvállalás teszi lehetővé az egyébként elkülönült ágazatok közötti átjárhatóságot. A vidéki hálózatokon alapuló megközelítés érdekes eszközt kínál az e tekintetben elért haladás nyomon követésére és értékelésére;
- Ismerjék fel azt is, hogy az értelmes kollektív cselekvés átfogó sokfélesége testreszabott támogatási megközelítést igényel;
- Ne feledjék, hogy rögzös út vezet az ötlettől a kézzelfogható cselekvésig, és éppen ezért a támogatás a siker egyik kritikus tényezője - ám a támogatás nem jelentheti az, hogy kivesszük a gyeplőt a kollektív cselekvés kezdeményezőinek kezéből.
- Ismerjék fel, hogy a kollektív cselekvés területén dolgozóknak különös érdeke fűződik a következő támogatási témákhoz:
  - Ötleteik, jövőképük továbbfejlesztése;
  - A szabályozási környezet jelenléte/hiánya (mi lehetséges és mi nem?);
  - Ki miért felelős? A kísérletezés lehetősége a szakpolitikában és a szabályozásban;
  - Támogatási lehetőségek keresése;
  - Potenciális partnerek keresése;
  - Titkársági támogatás;
  - A terv kidolgozásához nyújtott pénzügyi támogatás

- Vegyük fontolóra regionális ügyfélszolgálatok („Regional Helpdesk”) létrehozását, amelyek a kezdeményezők segítségére lehetnek a fenti témakörökben. Ezeket az egységeket érdemes olyan szervezeti modellben létrehozni, amelyek kizárja őket a projektmegvalósításban való részvételből.
- Érdemes lehet némi kezdőtőkét (Seed Money) a regionális ügyfélszolgálatok rendelkezésére bocsátani, ami lehetővé teszi a számukra az ígéretes kollektív kezdeményezések ösztönzését, ebből a keretből fedezve például a javaslatok elkészítésének apróbb kezdeti költségeit;
- Érdemes lehet továbbá helyi és regionális hatóságoknak is (pl. települési vagy megyei önkormányzatoknak is) bekapcsolódni a regionális ügyfélszolgálatok tevékenységébe, a köztisztviselőkkel és civil szervezetekkel való szoros kapcsolat biztosítása érdekében;
- Fogalmazzanak meg a kollektív cselekvést megkönnyítő világos és átlátható vidékfejlesztési célokat, és adjanak teret annak, hogy a megfogalmazott szakpolitikai célkitűzéseket különböző módokon is megvalósíthassák.
- A szabályozás ne zárja ki a rugalmasság lehetőségét, és biztosítson teret a kísérletezés számára annak érdekében, hogy az önkormányzatiság különböző megközelítéseit és perspektíváit alaposan körül lehessen járni.
- Ismerjék fel, hogy a kollektív cselekvés hosszú távú kapcsolatokat igényel. A támogatás nyújtása során kerülni kell az „árukapcsolásos megoldásokat”, amelyek aláássák az ilyen hosszú távú és megbízható kapcsolatok kialakításának lehetőségét.
- Ne feledkezzenek meg arról, hogy a kollektív cselekvés gyakran igényel pénzügyi támogatást az életciklus korai, veszélyeztetett szakaszaiban, ami azonban nem ritkán ellentétes a pénzügyi támogatás biztosításának feltételeivel. A Fejlesztési Alap alkalmasabb kritériumai megoldhatják az életciklus korai szakaszainak pénzügyi problémáit.
- Minél hamarabb fel kell ismerni a kollektív cselekvés nyújtotta lehetőségeket az integrációra, valamint a mezőgazdasági termelők, a hatóságok és a civil társadalom és a nagyvállalatok közötti jobb kapcsolatok megteremtésére.
- Kutatási, monitoring-, dokumentációs és kommunikációs tervek révén tegyék láthatóvá a kollektív cselekvés sikereit és akadályait. Ebben a tekintetben a hatóságok és a tudásintézmények mellett a média (helyi újságok, mezőgazdasági magazinok stb.) is kritikus szerepet játszhat.
- A támogatási tervek teljes körű megvalósítása előtt végezzenek kisebb léptékű gyakorlati próbákat.
- A kollektív fellépés új szereplőihöz ideiglenesen helyezzenek ki közalkalmazottakat a hatóságokkal való kapcsolataik javítása, az együttműködésen alapuló tanulás ösztönzése és a szakpolitikai támogatás megkönnyítése érdekében;
- Költségvetési források rendelkezésre bocsátásával támogassanak olyan tanulmányutakat, amelyek résztvevői távoli helyszíneken működő kollektív cselekvési programokat látogathatnak meg. Az ilyen látogatások megerősíthetik a belső kapcsolatokat, ugyanakkor sokat segíthetnek annak felismerésében, milyen fontos szerepet játszanak a külkapcsolatok, illetve a szélesebb körű társadalmi együttműködés és mozgósítás.
- A kapacitásépítés elősegítésével fokozzák a regionális politikai szereplők szerepét a szakpolitikai döntéshozatal különböző szakaszaiban, és segítsék elő az EU és a regionális közigazgatási szintek közötti közvetlenebb együttműködést.
- Ösztönözzék a régióközi együttműködést az Európa különböző régióiban hasonló célokat szolgáló kezdeményezések hálózatainak létrehozása, valamint annak érdekében, hogy holisztikusabban kezeljék a saját gazdálkodási tevékenységek másutt (az EU-ban és azon kívül) keletkező hatásait;

- Az érintett felek (pl. mezőgazdasági termelők, földkezelők, nem kormányzati szervezetek, kutatók stb.) bevonása a szakpolitikai viták gazdagítása, valamint az ágazatközi és interdiszciplináris szakpolitikai megközelítések közös kialakítása érdekében.
- Ismerjék fel, hogy a gazdálkodók, a földkezelők és a kapcsolódó szervezetek különös hatékonysággal segíthetik elő a kívánatos változásokat, feltéve, hogy rugalmas és jól célzott támogatásban részesülhetnek, beleértve annak jogi, pénzügyi és oktatási elemeit is. Ezért e szereplőknek a lehető legnagyobb mértékben, közvetlenül és aktívan be kell kapcsolódniuk a támogatási folyamatok tervezésébe, előkészítésébe és lebonyolításába.
- Ösztönözzenek tanulmányutakat és egyéb csereprogramokat a mezőgazdasági termelők közötti tudásmegosztást támogatása érdekében, beleértve a független modellgazdaságok bevonását;
- Dolgozzanak ki a mezőgazdasági termelők, a földkezelők és más kapcsolódó szereplők igényeihez igazított képzési eszközöket a mezőgazdasági közösségek és a vidéki környezet fellendítése érdekében;
- A nemzeti stratégiai tervekben hívják fel a figyelmet a kollektív cselekvés pozitív példáira más országokból is;
- Nemzeti szinten vezessenek be intézkedéseket bevezetése a munkaerő és a tőke szabad mozgására vonatkozó uniós elvek és az ahhoz szorosan kapcsolódó földbirtoklás kérdésének proaktív kezelésére;
- Kezeljék prioritásként az EU belső piacára belépő mezőgazdasági termelők és régiók számára kidolgozott cselekvési terveket.
- Kössék össze a kollektív fellépést a termőföldre való jogról folytatott kelet-európai vitával.
- Kísérjék ezt átlátható adatgyűjtési rendszerek mind nemzeti, mind uniós szinten.
- A kelet-európai társadalmi és gazdasági realitásokkal összhangban gondolják újra az e területeket célzó támogatásokat;
- Könnyítsék meg a kollektív fellépést a mezőgazdasági termelői szervezetek új vagy már meglévő hálózatainak hivatalossá tételével, pl. egyetértési megállapodás útján.
- Hozzanak létre olyan intézményi szereplőket, amelyek támogatják a szövetségeket és a kapacitásépítést;
- Fiskális ösztönzők kialakításával is támogassák a gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépését;
- Fektessenek hangsúlyt az adományozók közötti szinergiák és együttműködés javítására, valamint a bevált gyakorlatok terjesztésére;
- Technikai és szakpolitikai támogatás biztosítása révén ösztönözzék az innovációt és a bevált gyakorlatok átadását, valamint javítsák a szövetkezeti kezdeményezések és az erőforrások mobilizálása terén uralkodó intézményi támogatások rendszerét;
- Használják ki piacirányítási eszközökben rejlő lehetőségeket az élelmiszerpiacok stabilizálására és a mezőgazdasági termelők jövedelmének javítására;
- Karolják fel a kis- és közepes méretű családi gazdálkodás számára előnyös, több termékből álló termelői szervezeteket;
- Ösztönözzék a mezőgazdasági termelők részvételét a közpolitikák kialakításában;
- Támogassák az új belépőket a vidéki térségek újjáélesztésért, valamint a mezőgazdasági lakosság folyamatos előregedése és a vidéki világ elsivatagosodása ellen folytatott küzdelem területén;
- Alakítsanak ki hatékony szakpolitikákat a fiatal és új mezőgazdasági termelők csatlakozása és hosszú távú fennmaradása érdekében, lehetővé téve számukra, hogy tevékenységüket öt év kötelező projektfenntartás után is folytathassák;
- Változtassanak a kis- és középméretű családi gazdaságok technikai támogatásának paraméterein, pl. a képzési módszerek jobb célzása révén;
- A fiatalok számára nyújtsanak a kollektív cselekvést és az egyesületi mozgalmakban való részvételt megkönnyítő képzéseket;
- El kell ismerni a vidéken élő és a mezőgazdaságban dolgozó nők döntő szerepét olyan konkrét intézkedések révén, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy teljes mértékben élvezhessék jogaikat, összhangban a parasztok jogairól szóló nyilatkozattal;
- Lépjenek fel azon spekulatív beruházási megközelítésekkel szemben, amelyek ösztönzik a földrablást, kiszorítják a vidéki közösségeket, ipari modelleket kényszerítenek a

mezőgazdaságra és/vagy megfosztják a mezőgazdasági termelők jelentős része előtt a nyilvánosan elérhető támogatási formáktól.

d) Ajánlások a kollektív cselekvés aktív szereplői számára

- Ügyeljünk a jó belső kapcsolatok megőrzésére! A gazdálkodók önmaguk által irányított kollektív fellépését elindítani, megtervezni és fenntartani is embert próbáló feladat. A következő jellemzők fontosak a sikerhez:
  - Dolgozzunk ki jövőképet a számunkra érdekes piac, a helyi mezőgazdaság, és/vagy a település kívánt fejlődéséről;
  - Maradjunk „akcióban”, vagyis győződjünk meg arról, hogy megvalósítható és vonzó tevékenységekkel rendelkezünk;
  - Tartsuk a kapcsolatot a gyökereinkkel, az alulról építkező helyi szerveződésekkel; Maradjunk érthetőek, és folyamatosan tájékoztassuk, aktivizáljuk partnereinket;
  - Legyünk érzékenyek arra, mi az, ami politikailag és társadalmilag megvalósítható;
  - Fokozatosan alakítsunk ki partneri viszonyt más társadalmi csoportokkal;
  - Állítsunk fel egy jó belső szervezetet;
  - Egy-egy projekthez hozzunk létre több kapcsolódási pontot;
  - Hídaljuk át a belső ellentmondásokat.
- Mielőtt külső támogatást kérnénk a belső problémák leküzdésére, próbáljunk azokkal megbirkózni úgy, hogy a csoportérdekeket kapcsoljuk össze más társadalmi érdekekkel.
- Ne feledjük, hogy a jó belső kapcsolatok elengedhetetlenek, ha a közvetlenül érintett részt vevő résztvevők önértékén túlmutató hozzáadott értéket szeretnénk teremteni;
- Megközelítésünk legyen fokozatos („Haladjunk lépésről lépésre!”). Ez a hozzáállás csökkenti a kockázatokat, lehetővé teszi a meglévő tevékenységek fokozatos bővítését újakkal, és az új felismerések, illetve a korábban szerzett tapasztalatok beépítésével megkönnyíti a gyakorlati tanulást.
- Keressünk olyan marketinglehetőségeket és csatornákat, amelyekben a fogyasztókkal és a polgárokkal való szorosabb és közvetlenebb kapcsolatok játsszák a legfontosabb szerepet;
- A lehető legnagyobb mértékben fel kell építeni a rendelkezésre álló endogén erőforrásokat (föld, munkaerő, gépek, kivitelezés, vállalkozói készségek, pénzügyi eszközök stb.). Minél több kollektív tevékenységbe sikerül beépíteni az ilyen típusú helyi erőforrásokat, annál nagyobb lesz a siker esélye.
- Mozgósítsuk újabb érdekcsoportokat nemcsak a további tevékenységek elképzelése és végrehajtása tekintetében, hanem a szükséges szakpolitikai koordinációs erőfeszítéseket illetően is.

7. Konklúzió helyett

Az összefoglaló jelentésben igyekeztünk összegyűjteni azokat a különböző indokokat, amelyek mind a gazdálkodók közös fellépése és a közös cselekvés támogatása mellett szólnak. A (kistermelő) gazdálkodók érdekei mellett sokkal szélesebb körben érvényesülő pozitív társadalmi hatásokat is felsoroltunk. Azzal a benyomással kezdtük, hogy a gazdák motivációi sokszínűek a kollektív cselekvésre, később hangsúlyoztuk a mögöttes társadalmi harc jelentőségét a relatív autonómiáért, majd azt a következtetést vontuk le,

hogy a szociális tőke építése különösen ígéretes és átalakító lehet, ha sikerül azt összehangolni a fenntartható vidékfejlesztésre jellemző erős vidéki hálózatok egyéb kritikus elemeivel. Mindezek az alapvető elvi megállapítások különböző módon és mértékben fordítanak figyelmet a sikeres és ígéretes kollektív cselekvés kritikus feltételeire és előfeltevéseire.

Amint azt a négy regionális jelentés is alátámasztja, ebben a tekintetben mindenképp hangsúlyozni kell a támogató szakpolitika és a tágabb intézményi környezet kiemelt jelentőségét. Különösen (bár természetesen nem kizárólagosan) a korábban az állam által irányított kényszerű kollektivizálást elszenvedő európai régiókban igaz az, hogy ez a fajta közös fellépés még messze lehet a valóságtól. Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy a BOND-projekt e térségekből érkező résztvevői gyakorta sürgetnek - nemzeti és regionális szinten egyaránt - aktívabb, komolyabb és meggyőzőbb intézményi válaszokat a parasztok és a vidéki területeken dolgozók jogaival kapcsolatos ENSZ-nyilatkozatra (UNDROP), illetve egyéb hasonló nemzetközi nyilatkozatokra, amelyek teljes mértékben elismerik és támogatják a kistermelői gazdálkodásnak a vidékfejlesztéssel és a szélesebb társadalmi fejlődéssel kapcsolatos kritikus szerepét.

Összegző jelentésünk végezetül további elképzelések egész kincsestárát mutatja be azzal kapcsolatban, hogy az intézményi környezet miként válhat érzékenyebbé, és hogyan reagálhat megfelelően a kollektív fellépés kezdeményezéseire és az e területtel kapcsolatos kilátásokra. Kincsestárról beszélhetünk abban az értelemben, hogy a KAP-reformokkal és a szélesebb intézményi környezettel foglalkozó általánosabb ajánlások sokféleségét foglalja magában, miközben részletes ajánlásokat tartalmaz a változatos családgazdálkodási formák védelmével kapcsolatban, összehangolva mindezt a regeneratív élelmiszerrendszerek szempontjaival és agroökológiai megfontolásokkal. Ezenfelül kifejezetten a kollektív cselekvés kezdeményezői számára is egy sor ajánlást fogalmaztak meg. A BOND szélesebb körben sikerrel alkalmazott *lásd, mondd el és tanulj* megközelítés részeként az általános és konkrét, illetve a külső és belső orientációjú ajánlások átfogó célkitűzése az, hogy támogassák a változásokat és az önálló szerepvállalás képességét. E tekintetben jó tudni, hogy a BOND különböző résztvevői a jövőbeni közös politikai érdekképviseléstről szóló egyetértési megállapodások kidolgozásával tovább folytatták és szorosabbra fűzték együttműködésüket. Az együttműködésben és a kollektív tanulásban való folytonosságra vonatkozó konkrét jelzések is meggyőznek bennünket arról, hogy a BOND többféleképpen is hozzájárul majd a mezőgazdasági termelők és a társadalom javát szolgáló kollektív fellépés megerősítéséhez.

8. Hivatkozások

BOND (2020). Rethinking Biodiversity & Locality. The case of Poland and Czech Republic. (A biológiai sokféleség és a lokalitás újragondolása. Lengyelország és a Cseh Köztársaság esete.) www.BONDproject.eu

BOND (2020). Rethink Policies for Family Farming. The case of Portugal and Spain. (A családi gazdálkodás irányelveinek újragondolása. Portugália és Spanyolország esete.) www.BONDproject.eu

BOND (2020). Rethinking CAP. The case of Romania, Republic of Moldova and France. (A KAP újratervezése. Románia, a Moldovai Köztársaság és Franciaország esete) www.BONDproject.eu

BOND (2020) Rethinking Regenerative Foods. The case of Hungary and Croatia. (A regeneratív élelmiszerek újragondolása. Magyarország és Horvátország esete) www.BONDproject.eu

Brewster M. és F. Dalzell (2007). *Driving change, the UPS approach to business (A változás motorja - az UPS üzleti megközelítés)*, Hyperion, New York.

Broekhuizen, R. van, L. Klep, H. Oostindie, J.D. van der Ploeg (eds.) (1997), *Renewing the countryside, an atlas with two hundred examples from Dutch rural society* (A vidék megújításának atlasza kétszáz példával a holland vidék társadalmából). Misset publishers bv Doetinchem.

Broekhuizen, R. van és H. Oostindie (2010). National landscape Laag-Holland; rural web dynamics in a metropolitan landscape. (Laag-Holland: Nemzeti táj, a vidéki hálózatok dinamikája a nagyvárosi tájban.) In: Milone, P. and F. Ventura, *Networking the rural; the future of green regions in Europe* (Vidéki térségek hálózatosítása; Európa zöld régióinak jövője), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 92-108. o.

Broekhuizen, R. E. van, B. Soldaat, H. Oostindie, H. A. és J.D. van der Ploeg (2015), The Distinctiveness of Rural Development Practices in North West Europe (Az észak-nyugat-európai vidékfejlesztési gyakorlatok sajátosságai). In: In: Milone, P., F. Ventura és Y. Jingzhong (szerk.), *Constructing a new Framework for Rural Development*. (A vidékfejlesztés új keretének kialakítása). Bingley, Egyesült Királyság: Emerald Groep, 17–30. o. (Rural Sociology and Development, 22. sz.).

Gouldner, A.W. (1970), *The coming crisis of western sociology* (A nyugati szociológia közelgő válsága), London: Heinemann.

Long, N. (1988), Sociological perspectives on agrarian development and state intervention (Szociológiai perspektívák és állami beavatkozás az agrárfejlesztés területén), in: A. Hall and J. Midgleg (eds.), *Development Policies: Sociological perspectives* (Fejlesztési politikák: Szociológiai perspektívák), Manchester, University Press, pp 108-148.

Lucas, V. (2018), *L'agriculture en commun: Gagner en autonomie grâce à la coopération de proximité. Expériences d'agriculteurs en Cuma à l'ère de l'agroécologie*. (Közös földművelés: Az autonómia kivívása a helyi együttműködés útján. Cumai gazdálkodók tapasztalatai az agroökológia korában) PhD Értekezés. Angers-i Egyetem (Franciaország).

Lucas, V., Gasselin, P., van der Ploeg, J.D. (2018), Local inter-farm cooperation: a hidden potential for the agroecological transition in northern agricultures. (Együttműködés helyi gazdaságok között: az agroökológiai átmenet rejtett ígérete az északi mezőgazdaságokban.) *Agroecology and Sustainable Food Systems* 43 (2), 145-179.

Marsden, T. és J.D. Van der Ploeg (2008) Some final reflections on Rural Social and spatial theory (Zárógondolatok a vidéki társadalom- és térelméletek kapcsán)., in.: J.D. van der

Ploeg és Marsden, T. (szerk.): *Unfolding Webs, the Dynamics of Regional Rural Development (Kibontakozó hálózatok. A regionális vidékfejlesztés dinamikája)*, Van Gorcum, Assen Hollandia.

Negri, Antonio (2006), *Movimenti nell'Impero, passaggi e paesaggi*, Raffaello Cortina Editore, Milano.

Oostindie, H.A., R.E. van Broekhuizen, G. Brunori és J.D. van der Ploeg (2008), The Endogeneity of Rural Economics (*A vidéki közgazdaságtan endogenitása*) In: Ploeg, J.D. van der & T. Marsden, *Unfolding Webs, the Dynamics of Regional Rural Development (Kibontakozó hálózatok. A regionális vidékfejlesztés dinamikája)*, Assen, Koninklijke Van Gorcum, 53-67. o.

Oostindie, H., P. Seuneke, R. van Broekhuizen, E. Hegger és H. Wiskerke (2011). Dynamiek en robuustheid van multifunctionele landbouw; rapportage onderzoeksfase 2: empirisch onderzoek onder 120 multifunctionele landbouwbedrijven, leerstoelgroep Rurale Sociologie WU, Wageningen.

Oostindie, H. A., R.E. van Broekhuizen, B. Soldaat és J.D. van der Ploeg (2015), towards the Characterization of Actors Engaged in Rural Development Processes in the North West of Europe (*A vidékfejlesztési folyamatokban részt vevő szereplők jellemzése felé Észak-Nyugat-Európában*). In: In: Milone, P., Ventura, F. & Jingzhong, Y. (szerk.), *Constructing a new Framework for Rural Development. (Új vidékfejlesztési keret felépítése)*. Bingley, Egyesült Királyság: Emerald Groep, 239-254 o.

Ploeg, J. D. van der, Long, A. és Banks, J. (2002). *Living Countrysides. Rural development processes in Europe : The state of the art (Élő vidékek. Vidékfejlesztési folyamatok Európában: A legkorszerűbb megközelítések)*. Doetinchem: Elsevier.

Ploeg, J.D. van der (2003), *The Virtual farmer: Past, present and Future of the Dutch Peasantry (A virtuális gazda: A holland parasztság múltja, jelene és jövője)*, Royal Van Gorcum, Assen, The Netherlands.

Ploeg, J.D. van der (2007), *Resistance of the third kind and the construction of sustainability (Harmadik típusú ellenállás és a fenntarthatóság kiépítése)*. A wageningeni ESRS konferencián 2007. augusztus 23-án bemutatott tanulmány.

Ploeg, J.D. van der and T. Marsden (eds) (2008) *Unfolding Webs (Kibontakozó hálózatok)*, Van Gorcum, Assen.

Ploeg, J.D., R. van Broekhuizen, G. Brunori, R. Sonnino, K. Knickel és H. Oostindie (2008) Towards a framework for understanding regional rural development, (*A regionális vidékfejlesztés megértésének keretrendszer felé*) in.: J.D. van der Ploeg és T. Marsden (szerk.), *Unfolding Webs (Kibontakozó hálózatok)*, Van Gorcum, Assen.

Ploeg, J. D. van der, J. Z. Ye és S. Schneider (2012). Rural Development Through the Construction of New, Nested, Markets: Comparative Perspectives from China, Brazil and the European Union. (*Videkfejlesztés új, beágyazott piacok építése révén: Összehasonlító perspektívák Kínából, Brazíliából és az Európai Unióból.*) *Journal of Peasant Studies* 39 (1): 133–173.

Ploeg J.D. van der, D. Barjolle, J. Bruil, G. Brunori, L. M. Costa Madureira, J. Dessein, Z. Drag, A. Fink-Kessler, P. Gasselin, M. Gonzalez de Molina, K. Gorch, K. Jürgens, J. Kinsella, J. Kirwan, K. Knickel, V. Lucas, T. Marsden, D. Maye, P. Migliorini, P. Milone, E. Noe, P. Nowak, N. Parrott, A. Peeters, A. Rossi, M. Schermer, F. Ventura, M. Visser és A. Wezel (2019). The economic potential of agroecology : empirical evidence from Europe

(Az agroökológia gazdasági potenciálja: európai empirikus bizonyítékok), *Journal of Rural Studies* 71 p. 46-61.

Polman, N., K. Poppe, J.W. van der Schans és J.D. van der Ploeg (2010). Nested markets with common pool resources in multifunctional agriculture. (A többfunkciós mezőgazdaságban közös forrásokkal rendelkező beágyazott piacok) In: *Rivista di economia agraria, a comparative analysis of rural development processes in China, Brazil and the European Union*, Anno LXV, N.2, giugno 2010, pp. 295-318.

Remmers, G., R. van Broekhuizen en J.D. van der Ploeg (2000), *Initiatiefgroepen op het platteland: naar het creëren van koppelingen tussen praktijk en beleid; een onderzoek naar de rol en ondersteuningsbehoefte van initiatiefgroepen die bijdragen aan de sociale en economische vitaliteit van het landelijk gebied; Hoofdrapport. (Vidéki kezdeményező csoportok: kapcsolatok kialakítása a gyakorlat és a politika között; tanulmány a vidéki térség társadalmi és gazdasági vitalitásához hozzájáruló kezdeményező csoportok szerepéről és támogatási igényeiről; Fő jelentés.)* Rurale Sociologie Wageningen Universiteit, 78 oldal.

Roep, D. (2000). *Vernieuwend Werken: sporen van vermogen en onvermogen. (Innovatív munkavégzés: a hatalom és a képtelenség nyomában)* Wageningen: Wageningen University Press.

Schakel, J. és R. van Broekhuizen (2003), Breeding and Society: the art of creating new and multiple equilibria (Tenyésztés és társadalom: új és többszörös egyensúly kialakításának művészete), in AE Liinamo és AM Neeteson-van Nieuwenhoven (szerk.), *Sustainable European Farm Animal Breeding And Reproduction* (Fenntartható európai haszonállat-tenyésztés és szaporítás). *Proceedings of the SEFABAR workshop, satellite symposium to the 54th EAAP Annual Meeting*, (SEFABAR műhelymunka, szatellit szimpózium az EAAP 54. éves találkozóján) Róma, Olaszország, 2003. szeptember 4. (47–60. o.). Róma: SEFABAR.

Terwan, P., J.G. Deelen, A. Mulders és E. Peeters, *The cooperative approach under the new Dutch agri-environment-climate scheme; background, procedures and legal and institutional implications* (Az új holland agrár, környezet és éghajlatpolitika szerinti együttműködési megközelítés; háttér, eljárások, jogi és intézményi vonatkozások), Gazdasági Minisztérium, Hága, Hollandia.

Ventura, F., P. Milone és J.D. van der Ploeg (2010). Understanding rural development dynamics (A vidékfejlesztési dinamika megértése) In: Milone, P. and F. Ventura, *Networking the rural; the future of green regions in Europe* (Vidéki térségek hálózatosítása; Európa zöld régióinak jövője), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 1-29. o.

Vihinen, H. and M. Kull (2009), Policy implications to support and develop rural webs. (Politikai vonatkozások a vidéki hálózatok támogatására és fejlesztésére.) In: Milone, P. and F. Ventura, *Networking the rural; the future of green regions in Europe* (Vidéki térségek hálózatosítása; Európa zöld régióinak jövője), Assen, Koninklijke Van Gorcum, 191-212. o.